

NUŠTARSKI VLASTELINSKI SKLOP S VELIKIM PERIVOJEM

Nuštar je naselje na krajnjem istoku Hrvatske, u plodnoj ravnici, oduvijek bogatoj s divljači i vodotocima s ribom, pa se prostor današnjega Nuštra počeo naseljavati još u prapovijesno doba, o čemu svjedoče neolitski i eneolitski arheološki nalazi. Nuštar se nalazi na cesti Vinkovci Vukovar (5 km od Vinkovaca i 15 km od Vukovara). U Domovinskom ratu 1991. godine veoma je stradao, a dvorac u središtu naselja pretrpio je znatna oštećenja.

Ime je Nuštru dao benediktinski samostan posvećen Sv. Duhu. U srednjem vijeku naselje se nazivalo Monuštar (Monostor, Monostur), a od 1600. godine nailazimo na ime Nuštar što je izvedenica od riječi monasterium - samostan (mađ. monostor-monoštor). Kasni srednji vijek, do dolaska Turaka, značajno je razdoblje u povijesti Nuštra. U tom su razdoblju nastali samostan, crkva, nase-

Dvorac u Nuštru s početka 19. stoljeća (ulje na platnu)

NUŠTAR NOBILITY MANSION WITH A LARGE PARK

The nobility mansion in Nuštar used to be situated at the very outskirts of the town. Nowadays it is surrounded mostly by residential buildings erected in the second half of the 20th century. The castle was built in the western portion of a large park with a beautiful tree-lined path and numerous outhouses and a nursery, greenhouse and orchards. Although many of the outhouses have been completely destroyed or are in ruin, the remains of the castle with its chapel, renovated on many occasions, have been preserved to this day. A quite peculiar feature of a portion of this castle is the link between the Central European castle building traditions and the popular wood-based building practices seen here in form of fences and porticoes. The castle and its park have been kept in good order and the castle was actually inhabited until the year 1944. However, the nationalization has unleashed an uncontrolled construction activity in the park and its surroundings. A football field has recently been built on the park premises for the local football club.

lje i kaštel. Potkraj 12. stoljeća izgrađen je benediktinski samostan s crkvom posvećen Duhu Svetom (današnja lokacija sajmišta, istočno od Nuštra). U dinastijskim borbama potkraj 14. i početkom 15. stoljeća samos-

tan je srušen. Obnovila ga je 1422. godine obitelj Gorjanski, koja je uz samostan izgradila veliku kamenu crkvu s dva zvonika, posvećenu također Sv. Duhu. Početkom 18. stoljeća ona je srušena (kamen je korišten za gradnju dvorca), da bi u istom stoljeću uz njezine ostatke bila izgrađena najprije kapela, a onda i crkva sv. Ane. Na lokaciji Crkvište (sjeverozapadni dio Nuštra), oko crkve sv. Nikole razvija se seosko naselje koje sredinom 15. stoljeća dobiva položaj trgovišta. Otprilike u isto vrijeme Gorjanski podižu tvrđavu (kaštel) na povišenoj obali rijeke Vuke, u blizini benediktinskoga samostana. Srednjovjekovni život u doba turskoga zaposjednuća gotovo se ugasio (srušeni su samostan i naselje), pa se Nuštar u to doba spominje kao selište. Od sredine 14. stoljeća pa do dolaska Turaka sredinom 16. stoljeća, kao vlasnici Monuštra spominju se obitelji Brzet (Berzeta), Gorjanski i Dabaš (Daubaš).

Nakon oslobođenja Slavonije od Turaka ustrojena je nuštarska gospoštija pod upravom Dvorske komore. Darovnicom kralja Leopolda I. od

Dio vlastelinskog sklopa u Nuštru s početka 19. stoljeća (ulje na platnu)

15. lipnja 1703. posjed dobiva barunica Makar rođ. Schaffman, udovica pukovnika Ivana baruna Makara (Mackar). Posjed kupuje 21. prosinca 1717. godine pukovnik austrijske vojske, vojni graditelj i alzaški plemić Maximilian Eugen grof Gosseau d'Henef (umro 1741. i pokopan u dvorskoj kapeli u Nuštru), koji je 1718. godine dobio od kralja Karla VI. odobrenje za proširenje posjeda na Vinkovce i koji je sjedište vlastelinstva prenio u Nuštar. Neki ga smatraju i glavnim autorom plana osječke barokne Tvrđe.

Godine 1741. (prema nekim vrelima, 1746.) gospoštiju Nuštar kupuje Franjo barun Trenk. Nakon zapljene Trenkovih imanja 1747., odnosno nakon njegove smrti 1749. godine, gospoštija dolazi pod upravu Dvorske komore, koja prodaje Trenkova imanja Nuštar i Pakrac 1751. Mihovil barunu Šandoru Slavničkom (Sándor de Szlavnicza). Šezdesetih godina 18. stoljeća vlasnici su braća Josip i Antun Šandor. Udajom Mihovilove unuke Josipe 1782. godine za Antona I. Khuena-Belasija (†1788.),

jedna trećina nuštarske gospoštije dolazi u vlasništvo obitelji Khuen-Belasi. Njihov sin Anton II. stalno se nastanio u Nuštru 1810., a već iduće godine otkupio je od obitelji Šandor preostali dio vlastelinstva, tako da je cijeli posjed došao u vlasništvo grofova Khuen-Belasi. Oni su posjedovali vlastelinstvo i živjeli u dvorcu do 1944. godine. Nakon Drugoga svjetskog rata posjed je nacionaliziran a dvorac se koristio za razne svrhe, bez trajne namjene.

Nuštarsko vlastelinstvo išlo je u red srednje velikih plemićkih posjeda u Slavoniji. Između 1726. i 1745. godine na gospoštiji je bilo 61 selište sa 261 kmetom. Prilikom popisivanja posjeda 1736., zabilježeno je osim Nuštra još osam sela sa 230 domaćinstava. Vlastelinstvu je tada pripadalo: 3134 jutra oranica, 203 motike vinograda, 1200 kosaca sjenokoša i 3896 stabala šljiva. Zabilježena su 445 konja, 320 volova, 810 krava i junadi, 489 ovaca i koza, 1.476 svinja te 381 košnica pčela. Gospoštija Nuštar brojila je 1848. godine 176 selišta. Na vlastelinstvu

je 1860. godine radio paromlin i dvije parne pilane u naselju Šodolovci. Na prijelomu 19. i 20. stoljeća cijeli je vlastelinski posjed obuhvaćao površinu od 5819,57 hektara (10.121 jutro), od čega je bilo: 2338 ha oranica; 121,15 ha livada; 21,28 ha vrtova (povrtnjaka); 276 ha pašnjaka; 2635,80 ha šuma; 2,88 ha putova; 3,45 ha vinograda; 172,50 ha trstišta i 248,51 ha neplodnoga zemljišta. Na vlastelinstvu je bilo početkom 20. stoljeća sedam gospodarstava (majura): Banovci, Čeretinci, Henrikovci, Križevci, Lanka, Nuštar i Šodolovci. Od poljodjelskih proizvoda najznačajniji su bili: pšenica, raž, zob, ječam, kukuruz, grašak i repica. Vlastelinstvo je bilo vezano na željezničku postaju Vinkovci i na parobrodarsku postaju Vukovar.

Vlastelinski sklop u Nuštru, povezan sa selom zajedničkom cestom, bio je nekada na rubu naselja, dok je danas sa svih strana okružen pretežito obiteljskim stambenim zgradama, izgrađenim u drugoj polovici 20. stoljeća. Do sredine 20. stoljeća (do kraja Drugoga svjetskog rata) vlastelinski sklop i naselje bili su prostorno i ambijentalno dvije različite i odvojene cjeline koje su se međusobno uvažavale i nadopunjivale. Vlastelinski sklop, kao cjelina za sebe, pokazivao je od svoga nastanka, početkom 18. stoljeća osmišljenu i prepoznatljivu baroknu zami-

Floris katastarske karte s naznačenim vlastelinskim sklopom (1863.)

sao, koja, na žalost, nije shvaćena niti je cijenjena u uobličanju naselja u drugoj polovici 20. stoljeća. Oko barokne osi, položene u smjeru sjeverozapad-jugoistok, nastajale su zgrade i prostori vlastelinskoga sjedišta. Sjeverno od dvorca barokna je os u obliku aleje (do danas sačuvana kao ulica) vodila do Zvjerinjaka, vlastelinskoga lovišta okruženoga meandrom rijeke Vuke. Južno od dvorca barokna je os prolazila perivojem i poljima s hmeljom, te se gubila u nepreglednoj srijemskoj ravnici. Dvorac s perivojem i brojnim gospodarskim zgradama stvorili su tijekom 18. i 19. stoljeća skladnu i nedjeljivu cjelinu, koja je dobro djelovala do sredine 20. stoljeća, kada je počelo njezino uništavanje.

Među skupinom gospodarskih zgrada u sjevernom dijelu perivoja isticala se žitnica - jednokatna barokna zgrada strma krova iz druge polovice 18. stoljeća, tlorisne veličine oko 45 x 15 metara (danas ruševina). U jugozapadnom kutu perivoja nalazio se vinski podrum veličine oko 65 x 17 m u tlocrtu (danas ruševina). Između dvorca i tzv. maloga dvorca, u sjeveroistočnom kutu perivoja, nalazila se konjušnica. Bila je to dugačka zgrada, oko 60 x 12 metara, sa zabatom prema cesti (danas ne postoji). Mala zgrada kružnoga tlorisa, sa šatorastim slamnatim krovom, poznata pod imenom Trenkova barutana, nalazila se uz sjeveroistočni rub perivoja u blizini konjušnice. Danas joj više nema ni traga, a postojala je još 1971. godine. Zanimljiv primjer gospodarske arhitekture druge polovice 19. stoljeća jest paromlin, smješten zapadno od dvorca i perivoja. Na mjestu rasadnika, staklenika i voćnjaka, koji su se nalazili istočno od perivoja, izgrađene su jednoobiteljske zgrade i dječji vrtić.

U dva i pol stoljeća svoga postojanja, dvorac u Nuštru doživio je mnogo izmjena, dogradnji i pregradnji, ali to do danas nije potanko istraženo. Današnji sklop dvorca s kapelom, ra-

Salon dvorca prije 1944.

Detalj perivoja – prije 1944.

zvedena tlorisa, koji podsjeća na klasične barokne zamisli dvoraca sa svečanim dvorištem (court d'honneur), nastajao je od prve polovice 18. do kraja 19. stoljeća. Danas se dvorac sastoji iz tri arhitektonske cjeline: zapadnoga krila, kapele (istočno krilo) i središnje zgrade (južno krilo).

Dvorac u Nuštru počeo se graditi dvadesetih godina 18. stoljeća kada je vlasnik nuštarskoga imanja bio grof Gosseau d'Henef. On gradi (vjerojatno i projektira) kapelu i jednokatni dvorac izduženoga pravokutnog oblika (na mjestu današnjega zapadnoga krila). Dvorac i kapela položeni su svojim duljim stranicama rubom parcele, uza samu prometnicu. U dvorac i kapelu ulazilo se bočno, iz dvorišta koje se nalazi između tih dviju zgrada, a u velikoj baroknoj osi što je spajala vlastelinski Zvjerinjak i barokni vrt. U dvorcu se stanovalo već 1729. godine. Iz opisa dvorca, nastaloga prilikom zapljene Trenkova imanja sredinom 18. stoljeća, saznajemo da je dvorac bio jednokatna zgrada s deset soba na katu i sedam soba s kuhinjom u prizemlju, da je bio djelomično zidan, a djelomično od kanatne drvene konstrukcije i da je pod zidanim dijelom dvorca bio podrum. U prizemlju je bio provoz za vozila i vjerojatno otvoreni trijem, a postojala je i altana (terasa). Od toga dvorca iz doba grofa Gossea ostalo je vrlo malo. Kapela posvećena Uznesenju Sv. Križa znatno je izmijenjena u 19. stoljeću, ali je ipak očuvala najvažnija barokna obilježja. Do 1860. godine bila je to župna crkva, a kad je izgrađena nova crkva, stara je postala dvorska kapela. Inventar kapele i grobnica obitelji Khuen-Belasi uništeni su u godinama nakon Drugoga svjetskog rata.

U drugoj polovici 18. stoljeća, kada je nuštarski posjed pripadao barunima Šandor, dvorac je korjenito pregrađen, o čemu svjedoče križni i koritasti svodovi u prizemlju. Današnje zapadno krilo dvorca, pravokut-

noga tlocrta veličine oko 45 x 10 metara, najvećim dijelom potječe iz doba obitelji Šandor.

Grbovi grofova Khuen-Belasi

Konačan oblik dvorac u Nuštru dobiva u posljednjoj četvrtini 19. stoljeća, kada u duhu historicizma nastaje južno krilo dvorca, gradi se spojni hodnik između južnoga krila i crkve, koja se tada pregrađuje. Južno krilo, postavljeno nasuprot ulaznom portalu i u velikoj baroknoj osi što je spajala Zvjerinjak i barokni vrt, nastalo je između 1878. i 1881. godine. Zapadni dio južnoga krila možda je građen i prije. To se pretpostavlja na temelju veće debljine zidova. Svojim položajem i veličinom južno krilo dvorca (tlorisne veličine oko 40 x 15 m) postalo je glavni dio sklopa nuš-

tarskoga dvorca. Njegova je posebnost u arhitekturi hrvatskih dvoraca neuobičajen spoj srednjoeuropske arhitekture dvoraca i tradicije narodnoga graditeljstva. To je ovdje nazočno pri upotrebi drva (kanatne konstrukcije, drvene grede i ograde, trijemovi s drvenim stupovima na pročeljima). Neki taj stil nazivaju "narodnjački romantizam". Autori nuštarskoga dvorca iz kraja 19. stoljeća vjerojatno su Anton IV. grof Khuen-Belasi (1852.-1890.), koji je studirao arhitekturu na Politehnici u Aachenu, i Stjepan (Istvan) Möller (1860.-1934.), koji je kao mlad arhitekt radio na vlastelinstvu grofova Khuen-Belasi u Nuštru te koji je i poslije održavao prisne veze s obitelji Khuen. Arhitekt Möller (studirao je arhitekturu u Karlsruheu i Beču) postao je poslije poznati mađarski konzervator, profesor za srednjovjekovnu arhitekturu na Tehničkom fakultetu u Budimpešti i član Mađarske akademije znanosti.

U produžetku dvorske kapele, s dugačkim pročeljem na glavnoj ulici, tlocrtno u obliku slova L, kao dio velikoga nuštarskoga dvorskog sklopa nalazi se tzv. mali dvorac. On je nastao pregradnjom i dogradnjom stare gospodarske zgrade, od koje su iskorišteni podrum i zidovi prizemlja. Kat je izgrađen u kanatnoj drvenoj konstrukciji. Pročelje je dvorca prema dvorištu i perivoju oblikovano s trijemom. Mali je dvorac izgrađen poslije 1881., prema zamisli arhitekta Istvana Möllera, vjerojatno uz sudjelovanje Antona IV. grofa Khuena. Mali dvorac predstavlja kraj arhitektonskoga razvoja dvorskoga sklopa u Nuštru.

Zapušten i opustošen perivoj nuštarskoga dvorca, kakav je bio u posljednjem desetljeću 20. stoljeća, krije dva i pol stoljeća dugu povijest. Izvrsno održavan, perivoj je dočekao kraj Drugoga svjetskog rata, od kada počinje njegovo uništavanje. Kao spomenik parkovne arhitekture zaštićen je 1971., ali to nije znatnije

pomoglo njegovoj obnovi i zaštiti. Prema dosadašnjim saznanjima mogu se uočiti tri razvojna stupnja perivoja: barokni, pejzažni i historicistički. Najstarija je barokna cjelina koja se podudara s izgradnjom dvorca u 18. stoljeću. Vlastelinski vrt "podignut velikim troškom" spominje se 1736. godine. Prema opisu vrta u procjeni nuštarskoga imanja iz 1746. godine, saznajemo da je bio veličine 73 x 68 klaftera (oko 140 x 130 m), da je u sredini vrta postojala zidana sjenica (Lusthaus) a uz nju bunar, da je bio ograđen i da se u njega ulazilo kroz dvojna nasuprotno postavljena vrata. Spominje se dvostruki drvored: vanjski (dug 58 i širok 46 klaftera) i unutrašnji (dug 54 i širok 42 klaftera), 76 primjeraka grmlja (Zwergel Bäume) i 14 stabala (Kütten Bäume). Dvorac i crkva bili su u 18. stoljeću utvrđeni visokim zidom unutar kojega je bio i vrt. Tragovi baroknoga vrta mogu se uočiti na katastarskoj karti iz 1863., i to ne samo na temelju jednoosne zamisli cijeloga vlastelinskog sklopa nego i pravokutnoga sustava aleja prvotnoga vrta. Simetrično s obzirom na glavnu os kompozicije i usporedno s njom postojale su dvije staze točno u osi zabata žitnice i konjušnice, međusobno spojene poprečnim stazama. Površina baroknoga vrta bila je oko tri hektara. U 19. stoljeću oblikuje se perivoj proširenjem baroknoga vrta u smjeru zapada (prema paromlinu), u duhu pejzažne parkovne arhitekture. Taj drugi stupanj u razvoju perivoja nastaje nakon 1811. godine, kada se Anton II. Khuen-Belasi nastanio u Nuštru i kada je cijela nuštarska gospoštija došla u njegovo vlasništvo. U posjedovnom

listu iz 1810. godine ne spominje se ni perivoj ni park, nego samo vrt i šljivik (hortus et pruneta). Zasad je nemoguće utvrditi kako je nastajao pejzažni perivoj tijekom 19. stoljeća - je li nastao odjednom ili postupno, tijekom nekoliko mijena? Pretpostavlja se da je perivoj obuhvatio prirodnu šumu hrasta lužnjaka i običnoga graba. Posađena su i brojna stabla unesenih (egzotičnih) biljnih vrsta, od kojih su se rijetke održale do danas, a mnoge su zabilježene tijekom druge polovice 20. stoljeća. Svojom starošću i veličinom krošnje isticali su se: crni orasi (*Juglans nigra*), američki borovac (*Pinus strobus*), žalosna japanska sofora (*Sophora japonica f. pendula*), lipe (*Tilia*), tise (*Taxus*) i dr. Treća, historicistička promjena perivoja zasigurno je nastala potkraj 19. i početkom 20. stoljeća, kada je u perivoju (osobito oko dvorca) posađeno mnogo cvijeća i cvjetnih grmova. Ponešto od toga može se vidjeti na starim fotografijama. Većina sadržaja, koji se spominju da su postojali u perivoju, potječu najvjerojatnije iz toga doba, kao što su: tenisko igralište, skulpture, mramorne posude za cvijeće (jedna je sačuvana), likovi lava na ulazu u dvorac i dr. U perivoju su još postojali ribnjak i hipodrom s nadstrešnicom za jahaće konje.

Od kraja 18. stoljeća te tijekom cijeloga 19. i prve polovice 20. stoljeća za dvorac i vlastelinstvo Nuštar vezano je ime grofovske obitelji Khuen-Belasi-Hedervary To je vrlo stara plemićka obitelj, podrijetlom iz Tirola. Austrijsko plemstvo dobiva 1573. godine Rudolf, sin Jakoba (1476.-1562.) i Magdalene Fuchs von Fuchs-

berg. Od Rudolfova mlađega brata Ivana (Hans, 1516.-1578.) i žene mu Kunigunde von Kainach, obiteljski rod teče u jednoj lozi sve do 1804. godine. Obitelj Khuen dobila je 1630. godine grofovsku čast, a 1640. grofovstvo Sv. Rimskog Carstva (Reichsgrafenstand). Godine 1864. postoje četiri obiteljske grane: u Balasu (Mađarska), Lichtenbergu, Altenburgu i Gandeggu. Nuštar je posjedovala ugarska (mađarska) grana obitelji. Anton I. grof Khuen prvi je iz obitelji 1787. godine došao u Hrvatsku. Kao tek imenovan general poslan je u Karlovac, a već iduće godine poginuo je u bitki kod Dubice. Njegov sin Anton II. također se opredijelio za vojničko zvanje, koje je napustio 1810. kada se oženio i posvetio unapređenju nuštarske gospoštije. Posjed je naslijedio sin Anton III., a zatim njegov sin Hinko I. (Heinrich-Jacob I.), brat hrvatskoga bana Dragutina (Karla) Khuena-Héderváryja. Nakon smrti Hinka I. 1928. godine, veliki je dvorac pripao Hinku II. i sestri Ludvini, a u malom dvorcu živio je njegov brat Dragutin (Karlo) sa ženom Anom groficom Eltz. Budući da Ludvina i Dragutin nisu imali djece, Hinko II. (Heinrich-Jacob II.) bio je posljednji vlasnik vlastelinstva do nacionalizacije poslije Drugoga svjetskog rata. Njegovi nasljednici, sin Mathias i unuk Stephan, žive danas u Njemačkoj.

Mladen i Bojana Obad Šćitaroci

Preneseno iz knjige:

Dvorci i perivoji Slavonije - od Zagreba do Iloka

SADAŠNJE STANJE

Stanje dvoraca i perivoja nije se u posljednje vrijeme poboljšalo, točnije bi bilo reći da se značajno pogoršalo. Tome i ne bismo trebali poseb-

no čuditi kada znamo da su Nuštar i njegovi dvorci bili nekoliko godina u središtu ratnih zbivanja. Devastiranje perivoja u posljednjih pedese-

tak godina konačno je zaključeno zaista neprimjerenim potezom. U perivoju je uređeno nogometno igralište za NK *Nuštar*, čime je nekadašnji

Dvorac u Nuštru u današnje vrijeme.

veliki i raskošni park, ionako smanjen okolnom stambenom izgradnjom, vjerojatno nepovratno uništen. Uostalom ni preostali se dio, iako pod zaštitom, uopće ne uređuje, pa

se otpale grane sa stabala mogu pronaći posvuda. Prije urušene zgrade na rubovima posjeda, iako uz glavnu cestu koja vodi od Vinkovaca prema Vukovaru, stoje i dalje s urušenim

krovovima i stropovima i bez ikakve zaštite.

Središnji je dvorac gotovo potpuno prazan, iako je u jednom dijelu uprava nogometnog kluba, a u drugom restoran, vjerojatno ipak samo za posluživanje na otvorenom. U dijelu su dvorca u blizini smješteni neki manji pogoni za grafičke usluge i proizvodnju galanterije, ali, čini se, da je proćelje u posljednje vrijeme ipak malo osvježeno. Dvorci se doimaju dosta zapušteno, ali to kao da uopće ne kvari njihovu neobičnu i zbog upotrijebljenog drva pomalo rustičnu ljepotu.

Iako smo se trudili, nismo uspjeli saznati jesu li nekadašnji vlasnici dvorca, za koje se zna da žive u Njemačkoj, zatražili da im se oteto vlasništvo vrati. Oni koje smo pitali nisu nam o tome ništa znali reći.

B. N.